

УДК 81'367'373.7

СИНТАКСИС І ФРАЗЕОЛОГІЯ:

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ І ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ

А. П. Загнітко

У статті розглядаються особливості взаємодії і взаємопроникнення двох мовних ярусів — синтаксису й фразеології. Визначаються функції стійких словосполучень як допоміжних компонентів у складі інших членів речення. Проаналізовано широкий діапазон дієслівних реляторів у складі описових предикатів, які мають відношення до проблеми внутрішньореченнєвої фразеологізації.

Ключові слова. мовний ярус, фразеологізація, диференційні ознаки фразеологізму, семантично невідільні словосполучення, дієслова-релятори, описові предикати.

Взаємодія мовних ярусів легко простежується в різних виявах впливу чинників одного рівня на статус і реалізацію одиниць іншого. Підтвердженням цієї тези може поставати визначення елементів системи частин мови і встановлення в її межах ядра, напівпериферії, периферії (пор. погляди В. В. Виноградова, І. Р. Вихованця, В. М. Жирмунського, О. Єсперсена, С. В. Клобукова, І. І. Мещанінова, М. С. Поспелова та ін.), кваліфікація частин мови як морфологізованих членів речення (В. В. Бабайцева, В. В. Виноградов, В. М. Мігірін та ін.) та й простеження основних тенденцій і визначення закономірностей синкретизму з-поміж частин мови. Формування нових класів слів можливе тільки у межах речення і їхня відповідна кваліфікація виступає мотивованою лише за послідовного врахування їхнього функційного вияву на синтаксичному ярусі. Показовою в цьому ракурсі постає диференціація частиномовної приналежності слів типу *слід*, *пора*, *час*: *А я твій слід цілую, схиляюся над ним, наче чаклую (Т. Михайлюк) / Нам слід справді сьогодні дбати про майбутнє, про виховання патріотично налаштованої молоді, а не тільки говорити про велемудрі економічні речі (Україна молода. — 2005. — 14 вересня); *Справжня літня пора наступила раптово, для усіх це було абсолютно несподіванкою, оскільки необхідно було терміново укласти списки тих, хто бажав провести два-три тижні на сільських просторах* (Молодь України. — 2004. — 14 квітня) / *Не пора нам сьогодні усе вирішувати, не пора так говорити, не пора так стверджувати, бо за кожним міркуванням повинно стояти тривале узагальнення* (Україна молода. — 2006. — 14 квітня); *Літній час наступає якось зовсім раптово, то дивишся, що сонце ще повільно піднімається, й раptom помічаси, що воно наче вистрибує на горизонт* (Україна молода. — 2003. — 13 березня) / *Час давати усім відсіч, час не сподіватися на інших, а самим прагнути зреалізувати надумане* (Молодь України. — 2000. — 12 січня). У кожній такій парі чітко спостерігається вияв іменникової семантики в*

першому компоненті і реалізація семантики предикатива в другому компоненті. На синтаксичному рівні найпоспідовніше виявляються особливості внутрішньо-частиномовної семантики, диференціація внутрішньокатегорійної / міжкатегорійної омонімії та закономірності міжчастиномовних переходів, пор.: *Від завтра* (субстантивований прислівник) *починається праця справжня і кожен зможе себе показати* (Україна молода. — 2004. — 11 серпня) / *Завтра* (прислівник) *знову підемо на буряки* (Г. Косиїка); *Листя тополі* (родовий відмінок) *несе вітер вулицями міста* (А. Яна) / *Тополі* (давальний відмінок) *знову доземно вклонюся за теплі дні дитинства, за все відчуте і наче побачене знову* (А. Миронюк) та ін.

У цьому разі предметом зацікавлення постає граматична основа простого двоскладного речення, особливості заповнення синтаксичних позицій підмета і присудка двома і більше словами з простеженням і з'ясуванням ступеня синтаксичної і семантичної злитості цих слів, їхнього наближення до цілісної сполуки, що засвідчує активізацію фразеологічних тенденцій і витворення перехідної площини між вільними сполуками слів і синтаксично-неподільними, і семантично-неподільними словосполученнями. Останні найбільшою мірою наближені до первинного вияву фразеологічних одиниць.

Початковим етапом фразеологізації, поза усяким сумнівом, постають закономірності синтаксичної і / або семантичної неподільності (нерозкладності, нерозчленованості і под.) елементів словосполучення. До синтаксично-неподільних словосполучень здебільшого відносять такі утворення, що тільки у певній позиції набувають ознак неподільності. Цим мотивована і їхня назва. До них зараховують: 1) словосполучення зі значенням сумісності (*ми з Іваном, ви з колегами, Марія з Петром, учитель з учнем, мати з сином, чоловік з дружиною* і под.); 2) словосполучення зі значенням вибіркової (*хтось із колег, один зі студентів, двоє з-поміж інших, котрийсь з парубків* та ін.) (пор. підхід М. Балко [1; 2] й О. Максим'юк [3]). Така кваліфікація постає дещо не зовсім викінченою, оскільки тлумачення синтаксичної неподільності виступає похідною семантики самого словосполучення. Очевидним є те, що неподільність словосполучень зі значенням сумісності є умовною, тому що тільки у внутрішньореченнєвій структурі легко запізнається факт такої неподільності (пор.: *Мати з сином пішли до сусіднього села* і *Мати з сином пішла до сусіднього села* — за форми множини дієслова-присудка наявна неподільність, а форма однини дієслова-присудка є сигналом синтаксичної неподільності: *мати* — підмет, *із сином* — додаток [4; 5]).

Словосполучення зі значенням вибіркової на внутрішньореченнєвому рівні по суті виступають семантично неподільними, хоча ця неподільність є відносною, адже стрижневий компонент може вживатися самостійно в тому самому контексті з втратою семантики вибіркової: → *Десь там пішло одно з другим, відказує байдужно, як хто за котрим спитає*. Тому словосполучення зі значенням вибіркової утворюють перехідну площину між семантично подільними і семантично неподільними, більшістю своїх кваліфікаційних ознак наближаючись до останніх. Це саме той випадок, коли зримими виступають процеси лексикалізації і поступової наступної фразеологізації.

Будь-яка фразеологізація на синтаксичному ярусі сприймається як відхилення від усталеного зразка і тому подається як окремий вияв того чи іншого члена речення (пор. кваліфікацію типу фразеологізований присудок: *Сьогоднішня їхня сварка зводила нанівець ту теплу робочу дружбу* (Іван Ле); *Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими губами* (О. Гончар). До них наближаються члени речення, що виражені стійкими сполученнями дієслова та іменника і які за значенням наближаються до одного слова: *брати участь, подати команду, взяти напрям, справляти танці* та ін., пор.: *Черниш козирнув і подав команду на п'ятий рейс* (О. Гончар); *Через кілька хвилин слухняна емка, голосистим гудком привітавши вартового на воротах, вилетіла в поле і взяла напрям на хутір Марцинюки* (Ю. Збанацький). Очевидно, під фразеологізацією слід розуміти і певну втрату тим чи іншим компонентом власної автосемантичності, і водночас набуття певним компонентом відповідної допоміжності. Допоміжність як таку можна розглядати у двох / трьох ракурсах: 1) допоміжний компонент не складає разом зі стрижневим цілісного значення; 2) допоміжний компонент постає носієм тільки граматичних значень особи, часу та ін.; 3) допоміжний компонент без стрижневого не може реалізувати відповідну семантику.

Подібну функцію стійкі сполуки можуть відігравати як допоміжні компоненти у складі інших членів речення. Так, стійкі сполучення слів з модальним значенням типу *виявити бажання, мати змогу, мати думку, мати можливість, мати намір, мати право, не в змозі, у змозі, не в силі, у силі* часто заповнюють синтаксичну позицію допоміжного компонента у структурі складеного члена речення: *Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис* (В. Собко) → *Ти зможеш перевірити кожен мій запис*; *Хлопець дав згоду співати в заводському хорі* (Іван Ле) → *Хлопець погодився співати в заводському хорі*.

Така стійка сполука може заповнювати позицію інфінітива у структурі дієслівного складеного присудка: *Феоген не має бажання вести бесіду з Сократом* (Ю. Мушкетик) → *Феоген не має бажання бесідувати з Сократом*; *Я ладний був у кожен хвилину стати йому в допомозі* (Іван Ле) → *Я ладний був у кожен хвилину йому допомогти*; *У Києві він мав робити пересадку на уманський поїзд* (Іван Ле) → *У Києві він мав пересісти на уманський поїзд*.

Внутрішньореченнева фразеологізація наявна в тому разі, коли реальною є цілісність того чи іншого словосполучення (це перший етап злиття окремих компонентів словосполучення в єдине смислове ціле), хоча в цьому разі слід пам'ятати і брати до уваги різні ступені фразеологізації. Так, реалізація у словосполученні між компонентами (стрижневим і залежним) комплетивних відношень постає діагностичним показником відносної граматизації і відповідно лексикалізації утворення й сприйняття його як першого ступеня фразеологізації: *п'ять хлопців, група студентів, отара овець* та ін., пор.: *Та я іду під всі чотири вітри на все життя закохувати дівчат* (М. Вінграновський); *Ой три шляхи широкії докупи зійшлися* (Т. Шевченко); *Тисяча тисяч тонів злились в один струмок і входили в легені холодно-лоскотним подихом* (М. Івченко); *Полчища комах зліталися сюди з усіх усюд і творили своє неповторне дійство* (Україна молода. — 2005. —

12 січня); *Половина лісу уже пішла на сахарні...* (І. Нечуй-Левицький). Якщо враховувати, що цілісні (нерозкладні) словосполучення за своєю структурою постають досить розмаїтими, то й аналіз внутрішньореченнєвої фразеологізації у її взаємодії з граматизацією, лексикалізацією є досить складним.

До цілісних словосполучень належать: 1) словосполучення з кількісним значенням, де стрижневий компонент є носієм кількісної семантики: *шість оівчат, кілька квітів, сотня пасажирів, табуи коней* і под.; 2) словосполучення зі значенням сумісності, що найадекватніше пізнається на реченнєвому рівні, коли форма дієслівного присудка набуває форми множини і стосується обох дійових осіб: *Серпень з вереснем стискають один одному правиці* (М. Рильський); 3) словосполучення зі значенням вибірковості: *дехто з друзів, п'ятеро з них, один з прибулих* та ін.; 4) словосполучення, до складу яких входять форми типу з обличчям, з руками, росту, віку, поглядом, голосом, ходою, статурою тощо (*дівчина з красивим обличчям, дивитися сумними очима*). Сполуки, до складу яких належать компоненти з *носом, з губами, з ногами* та ін., тільки тоді виступають синтаксично зв'язаними, коли позначають органічно притаманну характеристику людини або тварини, пор.: *дід з сивою бородою, дівчина з довгою косою* не є цілісними, тому що позначають змінно-динамічну характеристику; 5) словосполучення, у яких стрижнєве слово заповнює синтаксичну позицію члена речення, а залежне розкриває це значення і постає як уточнювач: *останніми днями, на тому тижні, минулого четверга, літнього вечора, теплої днини* і под.; 6) сполучення прикметників з іменниками-назвами родових понять: *веселий чоловік, надзвичайна подія, непомітна річ* тощо (*Було по всьому помітно, що Балаш чоловік убогий* (І. Нечуй-Левицький); *Олена собі дівка бойка* (Г. Квітка-Основ'яненко)); 7) конструкції, утворенні на ґрунті співвідносних прийменників (*переліт з Києва до Львова, торба з рукава від сорочки, дівчинка з родинкою над губою, зупинитися у селі поблизу річки, сидіти на лаві коло вікна* і под.); 8) сполуки фазових, модальних дієслів, предикативних прикметників і предикативних прислівників з інфінітивом: *почав писати, мушу працювати, повинен прочитати, треба виховувати* і под.: *Ти зрікся мови рідної, // Тобі Твоя земля родити перестане* (Д. Павличко); *Та коли нам ще бракує доказів того, що нація ніколи не повинна заспокоюватися, то свідчення цього ми маємо цілком наочне* (Літературна Україна. — 1998. — 26 лютого); 9) сполучення фазових і ряду модальних дієслів з віддієслівними іменниками: *розпочати роботу, припинити спілкування, продовжувати зволікання* тощо; 10) сполучення з граматично стрижневими словами *що / хто* або похідними від них лексемами: *дещо незрозуміле, щось непристойне, чогось незнаного, хтось непевний, когось незнайомого* та ін.; 11) метафоричні й перифрастичні генітивні конструкції: *сурма великого горя, челюсті сіней, навутина обману, каменя українського народу* (=Іван Франко), *країна тисячі озер* (=Фінляндія); *легені землі* (=ліс) тощо. Загалом проблема вичерпного розгляду цілісних словосполучень є не новою. Їх вивчення й аналіз їхніх складників повинні забезпечувати синтез даних щодо властивостей кожного з "членів сполуки" [6].

Враховання загального обсягу цілісних семантично-неподільних словосполучень, що заповнюють синтаксичну позицію підмета, дозволяє розмежувати такі різновиди складеного підмета: 1) класифікаційно-вимірний: *Ряди дерев тягнулися вздовж дороги і не дозволяли побачити широкий обшир* (Україна молода. — 2000. — 17 вересня); *Скляка цукру тут не завадить*; 2) партитивно-межовий: *Рука батька торкнулася синовій голови* (І. Сіряк); *Край неба жеврів рожевим вогнем* (Панас Мирний); 3) фазовий: *Кінець дня видався надзвичайно спекотним* (Україна молода. — 2001. — 30 червня); 4) неозначено-кваліфікативний, у якому субстантивованій атрибут кваліфікує неозначений займенник: *Деся голос мій шукає моїх друзів, і хтось чужий кричить мені: ау!* (Л. Костенко); 5) метафоричний: *Полин снігів повзе до видноколу* (В. Симоненко); 6) сукупний: *Табун коней, череди скоту отару овець оголошують своїм гуком вільне повітря степів* (Панас Мирний), пор. погляд М. Заборної [7] та Р. Христіанінової [8] на кваліфікацію простих і складених присудків.

Традиційно йменованій описовий предикат також має відношення до проблеми внутрішньореченневої фразеологізації, оскільки він інколи прямо, інколи опосередковано співвідноситься з тими чи іншими фразеологізмами. Здебільшого вважають, що описові предикати виступають одиницями непрямої номінації, що складаються з дієслівного компонента з переосмисленим вихідним значенням та іменного компонента [9] (пор. також погляд В. Дерibas [10]). Такій одиниці притаманні: а) семантична цілісність; б) структурна цілісність, що прямо реалізована в реченні (функція простого дієслівного присудка). У цих предикатах дієслово зазвичай кваліфікують як дієслівний релятор (напівповнозначне дієслово, дієслово-напівзв'язка), лексичне значення якого постає спустошеним, послабленим, збляклим та ін. (пор. погляди І. Р. Вихованця [11], М. В. Всеволодової [12], К. Г. Городенської [13], Н. В. Гуйванюк [14], Г. О. Золотової [15], М. У. Каранської [16], М. Ф. Кобилянської й І. І. Слинська [17], К. Ф. Шульжука [18] та ін.).

На сьогодні в лінгвістиці немає вичерпного опису дієслівних реляторів у складі описових предикатів, хоча, очевидно, їхній склад постає відносно обмеженим. Тут очевидно, слід враховувати синсемантичність дієслівних реляторів та їхню лівобічну маркованість семантично мотиваційним іменником. Здебільшого дієслівний релятор визначає дію, а поєднані з ним іменникові компоненти формують разом з таким дієсловом своєрідну семантичну парадигму [19]. На думку В. О. Кузьменкової, подібних дієслівних реляторів нараховується близько тридцяти п'яти, хоча вона свої обчислення здійснює тільки з опертям на форми недоконаного виду [20]. Очевидно, врахування співвідносних форм може зумовити майже подвоєння кількості, хоча на автоматичну корелятивність у цьому разі, поза усяким сумнівом, годі сподіватися. До таких дієслівних реляторів належать слова типу *вести, вимовляти, висловлювати, виступати, виявляти, відчувати, говорити, давати, займатися, звертатися, здійснювати, знаходитися, мати, надавати, наносити, оголошувати, отримувати, промовляти, робити, складати, ставити* та ін., пор. кваліфікацію відповідних реляторів у словенській мові у [21]. Звичайно, в цьому разі не беруться до

уваги усі обсяги значення дієслівних лексем, а враховуються тільки окремі з них, які найбільш регулярно постають синсемантичними і прогнозують власною валентністю наявність регулярного постпозитивного аргумента. Заповнювані такими описовими утвореннями синтаксичні позиції предиката тільки структурно можуть бути віднесені до розчленованих, а функційно вони постають цілісними. З-поміж таких дієслівних реляторів є особливо частотні, пор.: *мати* + 1) *вигляд* (*Вся його невисока, вузлувата постать мала вигляд дубового окоренка* (В. Чорнобривець)); + 2) *в собі* (*Загальне бенкетування мало в собі щось чарівниче* (О. Довженко)); + 3) *зв'язок (спільність)* (*Я під сурдинку кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією* (Ю. Яновський)); + 4) *значення (вагу)* (*Що не кажи, а ці святки, цей Святвечір, Маланки, ці колядки й щедрівки мають для мене значення* (М. Коцюбинський)); + 5) *ймення (Елеазар:)* *І сміхом обізвалися дозорці: — Хіба як-небудь зветься ще руїна? Хіба ще ймення має дика пустка?* (Леся Українка)); + 6) *право* (*— Якось не смію йти межі пани. — Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші маєш право* (В. Стефаник)); + 7) *репутацію* (*Молодий капітан мав репутацію відважного офіцера* (О. Гончар)); + 8) *розум* (*Людей питай, а свій розум май* (Народна творчість)); + 9) *намір* (*Я і наміру не мав того вечора щось серйозне робити, хоча обставини примушували по-новому оцінювати не тільки окремі факти, але й увесь загал подій не лише поточного дня, але й усіх попередніх у їхній цілісності* (А. Яна)); + 10) *думки* (*— Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину, ... прошу вас: коли загинув вже мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* (О. Довженко)); + 11) *честь* ([Крикун:] *Редакція столичної газети, яку я маю честь представляти, доручила передати вам, товаришу командуючий фронтом, ... гаряче поздоровлення* (О. Корнійчук)); + 12) *щось* (*Дуже було йому прикро, що люди його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого* (О. Мартович)); + 13) *вплив* (*Ця невеличка робота ... виявлятиме — який має вплив на душу людську краса світова* (Панас Мирний)); + 14) *надію* (*Не огледимось, як і рік мине, — майте надію* (Г. Барвінок)); + 15) *спочинок* (*Сьогодні не так уже й легко мати спочинок без надійного матеріального і фінансового забезпечення, оскільки прогнозована, а ще більше не прогнозована інфляція з'їдає будь-які попередні заощадження, тому надіятися лише на них не доводиться* (Україна молода. — 2002. — 16 березня)); + 16) *певність* (*Сьогодні Ірина мала певність у всьому побаченому, а ще більше почутому від знайомих* (І. Карпа)); + 17) *попит* (*Сьогодні такі картини мають попит не тільки у вишуканих покупців, але й у всіх тих, хто ще вчора досить скептично ставився до будь-яких модерних і постмодерних пошуків у малярстві* (Україна молода. — 2002. — 22 березня)); + 18) *сумнів* (*С. уже давно має сумнів у висловленому нею, хоча не знає, як усьому тому зарадити* (Т. Прохасько)) [22, 4, с. 648]. Показовим у цьому разі є те, що не в кожному випадку така конструкція може бути легко замінена словом-еквівалентом: *мати вигляд* → *виглядати*, *мати зв'язок* → *пов'язуватися*, *мати значення* → *значити*, *мати ймення* → *йменуватися*, *мати назву* → *називатися*, *мати вагу* → *важити*, *мати розум* → *розуміти*, *мати намір* → *наміряться*,

мати думку → *думати*, *мати вплив* → *впливати*; *мати надію* → *надіятися*, *мати спочинок* → *спочивати*, *мати певність* → *упевнюватися*, *мати сумнів* → *сумніватися*, але *мати в собі*, *мати репутацію*, *мати право*, *мати попит*. Цей перелік суттєво можна розширити за рахунок різноманітних модифікацій заявлених моделей, але навіть наведений реєстр з дієслівним релятором *мати* засвідчує широкий діапазон функційного навантаження таких і подібних утворень. Якщо звернутися до сучасних фразеологічних словників, то з-поміж зареєстрованих фразеологізмів зі стрижневим дієслівним компонентом *мати* типу *і в гадці* (*в думці*, *на думці* і т. ін.) *не мати*; *гадки не мати*; *ріски в роті не мати*; *мати Бога в серці* (*в душі*, *в животі* і т. ін.); *мати хист*; *мати верх*; *мати вільні руки*; *мати (всі) клепки в голові*; *мати в тямці*; *мати голову на плечах* (*на в'язах*, *на карку* і т. ін.); *мати гостре око* (*гострі очі*); *мати доброго язика* (*добрий язик*); *мати довгі вуха*; *мати довгі руки*; *мати довгого язика* (*довгий язик*); *мати дулю* (*трясцю*, *дірку від бублика* і т. ін.); *мати думку* (*гадку*); *мати душу*; *мати за дурня*; *мати за душею*; *мати за плечима* (*за спиною*); *мати зуб* (*зуба*); *мати кам'яне* (*камінне*) *серце*; *мати кебету*; *мати контри*; *мати коротку* (*куцу*) *пам'ять*; *мати ледачу пам'ять*; *мати місце*; *мати міцний* (*твердий*, *добрий* і т. ін.) *грунт під ногами*; *мати мухи* (*муху*) *в носі*; *мати м'яке серце*; *мати на горіхи* (*на рибу*); *мати на думці* (*рідше на гадці*, *на мислі* і т. ін.); *мати на оці* (*рідше на очах*); *мати на увазі*; *мати неруш* у *руках*; *мати нюх*; *мати око*; *мати олію* (*лій*, *рідше смалець* і т. ін.); *мати пам'ятке око*; *мати під собою грунт*; *мати плечі*; *мати порожню макітру на плечах*; *мати пристріляне око*; *мати рахунки*; *мати рацію*; *мати розум*; *мати руку*; *мати сверблячі* (*липкі*) *руки*; *мати свій розум*; *мати своє обличчя* (*лице*); *мати своє око*; *мати* (*матися*) *себе бачності* (*на обачності*, *на обережності* і т. ін.); *мати серце*; *мати серце з перцем*; *мати силу*; *мати синицю в жмені*; *мати слабкість* (*слабинку*, *слабкість* і т. ін.); *мати славу*; *мати на прикметі* (*на приміті*); *мати на умі*; *мати спичку в носі*; *мати справу*; *мати страх*; *мати тямку* (*тямку*); *мати у руках*; *мати халепу*; *мати храп*; *мати Христа в душі* (*в серці*); *мати честь* (*щастя*); *мати* (*чути*) *жаль*; *мати шматок* (*кусень*, *кусок* і т. ін.) [23, с. 371–379] та їхніх модифікацій із заперечною часткою *не* (*не мати Бога в душі* (*в серці*, *в животі* і т. ін.); *не мати відбою*; *не мати гаразду в голові*, *не мати де голову* (*голову*) *прихилити*; *не мати душі*; *не мати життя*; *не мати за Боже пошиття*; *не мати* (*навіть*. *жодного* і т. ін.) *поняття*; *не мати копійки* (*гроша*, *нічого* і т. ін.) *за душею*; *не мати коли угору* (*на небо*, *на стелю* і т. ін.) *глянути*; *не мати* (*не знати*) *просвітку*; *не мати* (*не знати*) *упину*; *не мати найменшого розуміння*; *не мати ні кінця ні краю* (*кінця-краю*); *не мати нічого проти*; *не мати виходу*; *не мати діла*; *не мати* (*третьої*, *дев'ятої* і т. ін.) *клепки*; *не мати волі* (*сили волі*); *не мати серця*; *не мати собі рівного* (*рівних*, *подібних*); *не мати спокою*; *не мати усіх дома*; *не мати царя в голові*; *не мати ціни*; *не мати чим хребта* (*хребет*, *тіло* і т. ін.) *прикрити*; *нічого і в думці не мати* [23, с. 379–381]) наявні тільки *мати за щось*, *мати честь* з тих, які можна віднести до функційно цілісних і таких, що наближаються до фразеологізму. Це в тому разі, коли для цього достатньо, щоб

фразеологізм можна було замінити одним словом, але за врахування усіх диференційних ознак фразеологічної одиниці цього буде замало.

Свого часу О. М. Пешковський констатував, що перехід дієслова до складу слів-зв'язок зумовлює нівеляцію, “розмивання” в ньому речового значення і збереження тільки усього формального [24, с. 145], тобто відбувається редукція лексико-семантичних ознак дієслівності. Чим вищим постає рівень абстракції дієслівної семантики, тим більшою є ймовірність його використання як релятора. Вищий ступінь втрати лексико-семантичних ознак дієслівності означає ширший діапазон сполучуваності з конкретизаційним іменником. Ф. І. Буслаєв, розглядаючи описові форми, наголошував, що до їхнього складу входять такі дієслова, яким притаманне найзагальніше значення, а часткове застосування їх до відомої дії виражається іменником [25, с. 196]. Порівнюючи синонімічні вирази *допомагати* і *надавати допомогу*, Ю. Д. Апресян наголошує, що лексичне значення в останньому вислові зосереджено у слові *допомога*, а тому цілком очевидно, що *надавати* в цьому разі не має власного лексичного значення і виражає лише синтаксичну категорію дієслівності, постаючи носієм відповідних граматичних значень [26, с. 127]. Лінгвіст вважає, що для того, щоб іменник став не тільки семантичним, але й синтаксичним центром вислову, він повинен бути “одієслівлений за допомогою лексичних напівдопоміжних параметрів”, роль яких в описовому предикаті виконують дієслора-релятори [26, с. 135], пор.: *робити пересадку* — *пересідати* (Учні з учителем змушені Були зробити пересадку не в Києві, а ще на під'їздах до столиці (Молодь України. — 2001. — 13 серпня) — Пересісти з потяга на автобус хлопці вирішили у Зміївці, тому що таким чином скорочувався шлях подорожі (Україна молода. — 2000. — 11 липня)); *робити хліб* — *хліборобствувати* (— На Січі добре козакувати, а на займанщині хліб робити! — сказав (Мирон) сам собі (Панас Мирний) — Давно уже хліборобствуєм у своїй Благодарівці, а ще такого не бачили, аби морози так пізно вдарили (Україна молода. — 2002. — 20 травня)); *робити внесок* — *вносити* (Сьогодні кожен учень робить внесок у розвиток матеріально-навчальної бази нашої школи, на що зорієнтовані уроки трудового навчання та ін. (Україна молода. — 2000. — 11 квітня)); *робити враження* — *вражати* (Хлопчина робив враження спокійного, наче й нічого не трапилося ні вчора, ні сьогодні, і він навіть не здогадується про печальну звістку, яку він, поза всяким сумнівом, уже давно знав (Україна молода. — 2003. — 14 вересня) — Сьогоднішні відповіді студентів вразили викладача Марію Адрійченко до глибини души, навіть складалося враження, що вона крізь це проходила у такі недалекі дні своєї юності (Молодь України. — 2004. — 18 жовтня)) та ін. (пор. також: [22, 8, с. 582–584; 23, с. 601–602]. Показовим постає наведення з-поміж фразеологізмів у фразеографічних працях одиниць типу *робити вигляд* (=виглядати), *робити наголос* (=наголошувати), *робити сцену* (=інсценізувати в значенні сваритися), *робити погоду*, *робити трагедію* [23, с. 601–602]. Очевидним постає утворення описового предиката внаслідок синтаксичної транспозиції дієслова в ім'я процесу, стану, якості. Таке перетворення є суто смисловим, хоча безсумнівною постає наявність словотвірних

перетворень. В описовому предикаті дієслово-релятор вносить додаткову характеристику в той чи інший іменник, надаючи йому значення фазовості або аспектуальності, адже перифраза з описовим предикатом “вказує на світ досить прозоро: стрижневе слово корелює з тим, що наявне насправді, а зв’язане значення сигналізує про динаміку і розподіл учасників позначуваної події” [6, с. 145].

Описовим предикатам пригаманний потужний синтаксичний потенціал для передачі повної картини рольових відношень. Ця особливість уможлиблює не жорстке прикріплення стрижневих слів до відповідного дієслова-релятора, а уможлиблює вибір партнера залежно від комунікативного наміру мовця і від передбачуваних актантних ролей. Водночас актуальним постає питання синонімії, пор.: *зробити обшук, піддати обшуку, провести обшук* ↔ *обшукувати / обшукати* (*Негайно зробили обшук на всій фірмі і вилучили необхідні для відкриття слідчої справи папери* (Україна молода. — 2001. — 14 вересня); *Піддано обшуку увесь особовий склад без винятку із залученням до провадження слідства юристів, економістів, фінансистів* (Молодь України. — 2002. — 14 липня); *Провести обшук доручили досвідченим слідчим, які не повинні були допустити будь-яких помилок, щоб судові виконавці не мали можливості звинуватити в чомусь незаконному* (Україна молода. — 2007. — 21 січня); *Обшукував капітан міліції Василя довго, наче прагнути щось знайти в нього таке, про що не знав і сам Василь* (В. Хорунжий)), пор. також синонімію відповідних конструкцій у Р. Мразека [27] й у [28]. Описовий (=розщеплений, функційний) предикат дозволяє максимально зреалізувати мовцеві відповідну психологічну настанову з належною акцентуацією процесу як такого або наголошення значущості самого обшуку, а його перебіг не постає суттєвим. Найбільш нейтральним виступає дієслово-релятор *зробити / робити*, що максимально корелює з офіційною настановою цієї дії, оскільки семантика дієслів-реляторів *піддати, провести* містить певний емоційно-експресивний відтінок.

Діапазон дієслів-реляторів є досить широким, що постійно поповнюється, пор.: *вкритися росою — зароситися, писати листи — листувати, висловити подяку — подякувати, висловлювати співчуття — співчувати, робити прогноз — прогнозувати, давати настанову — наставляти, зробити спробу — спробувати, дати можливість — уможливити, мати / знайти змогу — змогти* тощо.

Отже, особливості вияву складного (складеного) підмета, вираження простого дієслівного присудка і допоміжних компонентів у структурі складеного дієслівного або іменного присудків відображають неоднорідні і нерівнорядні процеси взаємопроникнення закономірностей одного мовного ярусу в інший і значущість розмежування ступенів фразеологізації з простеженням вияву диференційних ознак фразеологізму як сукупності. Саме остання засвідчує постання фраземи як складника фразеологічної системи. Окремі ж диференційні ознаки фразем, особливо ті, що торкаються синсемантичності окремих компонентів не можуть бути підґрунтям для зарахування такої одиниці до складу фразем, хоча цілком мотивованою постає тенденція до цього.

Список літератури

1. Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 2004. — 20 с.
2. Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук. — Донецьк, 2004. — 203 с.
3. Максим'юк О. Синтаксично неподільні та семантично неподільні позиційно стійкі словосполучення із займенниковими компонентами // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Вип. 13 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2005. — С. 184–190.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — 662 с.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — 368 с.
6. Телія В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. — М.: Наука, 1981.
7. Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу. — Тернопіль: Підручники & посібники, 2002. — 126 с.
8. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. — К.: Рад. шк..., 1991. — 160 с.
9. Канза Роже. Описательный способ выражения семантического предиката в современном русском языке (предикат со значением состояния человека): Автореф. ... дис. канд. філол. наук. — М., 1992. — 21 с.
10. Дерibas В. И. Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979.
11. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К.: Наукова думка, 1992. — 222 с.
12. Всеволодова М. В. Члены предложения как иерархизованная система коммуникативно значимых позиций // Вопросы коммуникативно-функционального описания синтаксического строя русского языка: Сб. науч. тр. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989.
13. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. — К.: Наукова думка, 1991. — 192 с.
14. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. — Чернівці: Рута, 1999. — 336 с.
15. Золотова Г. А. О принципах классификации простого предложения // Актуальные проблемы русского синтаксиса: Сб. науч. тр. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — С. 14–35.
16. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. — К.: НМК ВО, 1992. — 400 с.
17. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. — 670 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. — К.: ВЦ “Академія”, 2004. — 406 с.
19. Калимуллина В. М. Номинативная лексико-фразеологическая парадигма в английском языке // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. — Вып. 71. — М.: Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореза, 1981. — С. 57–68.
20. Кузьменкова В. А. Глагольный и именной реляторы в составе описательных предикатов // Семантика и уровни ее реализации. — Краснодар: Изд-во Кубанск. ун-та, 1994. — С. 31–38.
21. Povodnik M. P. Skladnja. — Ljubljana: Jutro, 2000. — 160 s.
22. Словник української мови: В 11-ти томах. — К.: Наукова думка, 1970–1982.

23. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: Білоноженко В. М. та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с.
24. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. — М.: Учпедгиз, 1956. — 512 с.
25. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. — М.: Учпедгиз, 1959. — 623 с.
26. Апресян Ю. Д. Избранные труды: Т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — М.: Школа "Языки русской культуры", Издательская группа "Восточная литература" РАН, 1995. — 472 с.
27. Мразек Р. Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: Исходные структуры простого предложения. — Брно: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1990. — 150 с.
28. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. — К.: Наукова думка, 2000.

Zagnitko A. P. Синтаксис и фразеология: особенности взаимодействия и взаимопроникновения.

В статье рассматриваются особенности взаимодействия и взаимопроникновения двух языковых ярусов — синтаксиса и фразеологии. Определяются функции устойчивых словосочетаний как вспомогательных компонентов в составе других членов предложения. Проанализировано широкий диапазон глагольных реляторов в составе описательных предикатов, которые имеют отношение к проблеме внутривидовой фразеологизации.

Ключевые слова: языковой ярус, фразеологизация, дифференциальные признаки фразеологизма, семантически неделимые словосочетания, глаголы-реляторы, описательные предикаты.

Zagnitko A. P. Syntax and phraseology: the peculiarities of interaction and interosculation.

This article deals with peculiarities of interaction and interosculation of two language levels — syntax and phraseology. Functions of word-combinations as auxiliary components in the structure of other parts of the sentence are considered. A wide range of verbal relations in the structure of descriptive predicators are also analyzed which are related to the problem of phraseology structure.

Key words: language level, phraseology, differential features of a phraseological unit, semantically indivisible word-combination, verbs-relators, descriptive predicators.

Стаття надійшла до редакції 19 квітня 2007 р.